

Over de etymologie van *teunisbloem*

De volksdevotie van onze voorouders heeft er onder meer toe geleid dat sommige geliefde heiligen "vereeuwigd" werden in de volksnamen van een aantal planten, bloemen of kruiden. Tot de heiligen die op die manier in de loop van de tijd (weliswaar soms slechts plaatselijk) met de plantenwereld verbonden zijn geweest, behoort ook Sint-Antonius.⁽¹⁾ Met deze laatste zal zelden (of nooit?) Sint-Antonius van Padua bedoeld zijn, maar (vrijwel?) steeds Sint-Antonius-abt, de Egyptische kluizenaar die in de volksmond bekend staat als "Sint-Antonius met zijn varken", de pestheilige die in de Middeleeuwen zijn naam gaf aan een vreselijke ziekte (sint-antoniusvuur of ergotisme) en die ook via de kunst erg bekend is geworden ("Verzoeken van Sint-Antonius").⁽²⁾

De reden waarom de naam van een heilige aan een bepaalde plant werd gegeven, is niet altijd duidelijk. Bij Antonius-abt zal het zelden gaan om planten die bloeien rond de feestdag van de heilige (17 januari), maar veeleer om planten die gebruikt werden bij de behandeling van sint-antoniusvuur of bij de verzorging van pestlijders.⁽³⁾ Soms lijkt geen van beide criteria van toepassing, zoals bij de zogenaamde *teunisbloem*. Toch brengen sommigen deze

⁽¹⁾ Andere heiligennamen zitten vervat in : sint-jakobsbloem, -kruid, -lelie, sint-jansbloem, -kruid, sint-pieterskruid.

⁽²⁾ Over deze destijds zeer populaire volksheilige, zie VAN OSTA 1999.

⁽³⁾ Vergelijk het sint-janskruid, zo genoemd omdat het rond Sint-Jan (24 juni) in volle bloei staat, het moment om het als geneesmiddel te oogsten (Van Dale & Van Dale Et. Wb.).

bloem etymologisch in verband met Sint-Antonius. In deze bijdrage wil ik proberen uit te maken of dat al dan niet terecht is. Vooraf bespreek ik kort de overige plantnamen die met Antonius verband houden.

1. Sint-Antonius in de naamgeving van bloemen en planten

1.1. SINT-ANTONIUSBLADEREN EN -WORTEL

De ridderzuring (*Rumex optusifolius* L.) wordt (werd?) volgens het *Antwerpsch Idioticon* aangeduid met de term *sint-teunisblaren* of *weversblaren*. Het is een "plant met groote blaren die in de weiden groeit"⁽⁴⁾ en die elders (Neerpelt) *sint-antoniuswortel(en)* wordt (werd?) genoemd.⁽⁵⁾

Dat de naam *sint-antoniuswortel* in Neerpelt voorkomt, wijst erop dat hij betrekking heeft op Antonius-abt. Ter ere van die heilige viert men immers in Neerpelt-Herent de zogenaamde Theunis-kermis; er is misviering met offergavenverkoop en een Antoniuskapel.⁽⁶⁾ Of de plant haar naam kreeg omdat ze destijds gebruikt werd bij de behandeling van sint-antoniusvuur of pest, is niet bekend. Het lijkt echter niet onwaarschijnlijk, daar VANDENBUSSCHE (verwijzend naar PAQUE) vermeldt dat de *sint-antoniuswortel* gebruikt wordt tegen uitslag en puisten, omdat een thee van de bladeren en wortels bloedzuiverend, waterafzettend en versterkend is. Bovendien wordt de ridderzu-

⁽⁴⁾ Antwerpsch Idioticon p.1106. De naam is mij vanuit mijn (Antwerps) dialect niet bekend.

⁽⁵⁾ PAQUE 1896:341; WNT-Sup. s.v. en HEUKELS 1907:219, beide naar PAQUE. Volgens VANDENBUSSCHE (1955:494) is *sint-antoniuswortel* veeleer een plaatselijke naam (te Neerpelt) voor de krulzuring (*Rumex crispus* L.).

⁽⁶⁾ VAN OSTA 1999:62-65.

ring plaatselijk (Kerkom) ook *smeerwortel* genoemd, omdat uit de wortelstok een papje werd bereid dat op botbreuken en wonden werd gesmeerd (Van Dale).

1.2. DE SINT-ANTONIUSBLOEM

Het *sneeuw klokje*, de witte, zeer vroeg ontluikende *Galanthus nivalis* L. is nagenoeg de allereerste bloem van het voorjaar. Ze heet volgens PAQUE (1896:340) in Zuid-Nederland gewestelijk *sint-antoniusbloem*, meer bepaald te Vollezele.⁽⁷⁾

Waarom dit plantje (blijkbaar alleen te Vollezele?) naar Sint-Antonius werd genoemd, is niet duidelijk. Misschien heeft het te maken met de feestdag van de heilige (17 januari), daar het sneeuw klokje omtrent die tijd bovenkomt (bloeitijd februari/maart). In ieder geval was Vollezele een bekend bedevaartsoord van Sint-Antonius-abt, zelfs nog tot in de jaren veertig van de 20e eeuw.⁽⁸⁾

1.3. HET SINT-ANTONIUSKRUID

De helmkruidfamilie (*Scrophulariaceae*) omvat 200 geslachten.⁽⁹⁾ Daarvan bestaat het geslacht *Scrophularia*

⁽⁷⁾ HEUKELS (1907:106-107) geeft voor het sneeuw klokje tal van volksnamen en vermeldt onder de Vlaamse namen de naam *Sint Antoniusbloem* (uit PAQUE). VANDENBUSSCHE (1955:280) biedt, naast Franse en Engelse benamingen, meer dan een dozijn Nederlandse volksnamen voor het sneeuw klokje, van *naakt manneke* (Noord-Nederland) tot *vastenavondzotje* (Lokeren); uiteraard vermeldt hij ook *sint-antoniusbloem* (Vollezele).

⁽⁸⁾ VAN OSTA 1999:61. De rauwe knol van het sneeuw klokje wordt als braakmiddel gebruikt, in papvorm heeft hij rijpmakende eigenschappen (VANDENBUSSCHE 1955:280). In de 18e eeuw kwam *sint-antoniusbloem* ook wel eens voor als naam voor het *afrikaantje*, namelijk als hypercorrecte vorm van *teunisbloem* of *Tunisbloem* (cf. infra).

⁽⁹⁾ Het is bekend dat planten worden ingedeeld in *families*. Binnen een familie behoren nauw verwante soorten tot eenzelfde *geslacht* (genus), op grond van gemeenschappelijke kenmerken; de geslachten zelf zijn weer in *soorten* ingedeeld en

'helmkruid' uit ca. 200 soorten, waarvan in Nederland en België enkele soorten inheems zijn. De naam *sint-antoniuskruid* wordt gegeven aan een aantal soorten van dit geslacht, vooral de soorten *Scrophularia nodosa* L. 'helmkruid of speenkruid' en *Scrophularia aquatica* L. 'waterspeenkruid, gevleugeld helmkruid.'⁽¹⁰⁾ Van Dale spelt *sint-antonieskruid* en definieert het als *helmkruid, scrofelkruid*.

Het waterspeenkruid stond in het verleden ook bekend als *beekschuim* en (ten onrechte) als *waterbetonie* (*Betonica aquatilis*): *Beeckschuym en Sinte Anthuenis cruyt ghenaept* (DODOENS 1554:51-52), *S. Anteuinis-cruydt oft Beeck-schuym (...)* *Cleyn water Betonie oft S. Anthonis cruydt* (LOBELIUS 1581:632-633), *Beeckschuym oft Sint Antonis cruydt* (DODOENS 1644:64-65).

Het helmkruid heet in de volksmond ook *speenkruid*, omdat het gebruikt wordt als remedie tegen o.a. aambeien.⁽¹¹⁾ Daar het volgens DODOENS (1554:51) ook gebruikt werd op *veruuyde en voorts etende sweringhen ende tot den kanker* kan het best ook bij de behandeling van sint-antoniussuur of pest gebruikt zijn.

kunnen nog in *ondersoorten* worden onderverdeeld. Op te merken valt (PHILLIPS 1978:176) dat dit nomenclatuursysteem kunstmatig is, en dat het daarom mogelijk is dat bepaalde planten door verschillende plantkundigen in verschillende groepen worden geplaatst en zelfs meer dan een naam gekregen hebben, ofwel dat de soort- en/of geslachtsnaam soms veranderd moet worden, doordat de botanische inzichten gewijzigd zijn. Een duidelijke illustratie van dit alles biedt bijv. de *teunisbloem* (cf. infra).

⁽¹⁰⁾ "Gevleugeld helmkruid" heet bij HEUKELS (1907:231) o.a. *aambeienkruid, antoniekruid, beekschuim, sint-anthonieskruid, speenkruid, "helmkruid"* (*Scrophularia nodosa*) o.a. *aambeienkruid, beekschuim, betonie, groot speenkruid, sint-anthonieskruid*; idem in WNT naar OUDEMANS 1873 en HEUKELS 1907. Voor diverse volksbenamingen van het helmkruid, zie ook VANDENBUSSCHE (1955:514).

⁽¹¹⁾ DODOENS (1554:51): *verdoocht ende gheneest die speenen*; DODOENS 1644: *Groot speencruydt wort seer ghepresen van vele in de herde geswillen van de clieren oft cropsweeren. Sy houden 't oock seer goet in het smertigh gheswil van de speenen oft anbyen*; VANDENBUSSCHE 1955:515; VAN BORTEL 1981:38.

1.4. DE SINT-ANTONIUSLELIE

Volgens PAQUE (1896:341) is *sint-antoniuslelie* in Zuid-Nederland (te Molenbeek-Wersbeek) een gewestelijke benaming voor het wilgenroosje, *Epilobium angustifolium* (ook *Epilobium spicatum*; *Pseudolysimachia*). Het wilgenroosje is een soort basterdwederik (*Epilobium*), een geslacht dat behoort tot de teunisbloemfamilie. Zie verder bij teunisbloem (2.5.).

1.5. DE SINT-ANTONIUSNOOT

De algemene naam voor de vruchten van het plantengeslacht *Staphylea* is *pimpernoot* (van Duits *Pimpernuss*, noot met klapperende pit) en geldt inzonderheid voor de pistache, de vrucht van de pistacheboom (*Pistachia vera* L.), waarvan de pit gegeten wordt; de naam *pimpernoot* wordt, bij uitbreiding, ook voor de plant zelf gebezigd en ook toegepast op verschillende soorten van het geslacht *Staphylea* (WNT). Een volksnaam voor de vruchten is (was?) *sint-antoniusnoot* (ook wel *sint-teunisnoot*). DODOENS (1554:788) vermeldt als inlandse naam *pimpernoten*, naast *Sint Antuenis nootkens*; later (DODOENS 1608:1376, 1644:1282-83) verschijnt de spelling *Sint Antuenis Nootkens*, en ook *St. Teunis-noot* (CHOMEL 2715). De reden van die naamgeving is niet duidelijk. DODOENS (1554:788) stelt in ieder geval dat hij niets kan zeggen over de eventuele werking van de nootjes, daar ze nergens voor gebruikt worden.

1.6. DE SINT-ANTONIUSRAAP

De knolboterbloem (*Ranunculus bulbosus*) werd of wordt gewestelijk met diverse namen aangeduid: *sint-an-*

toniusraap, sint-anteunisraapje, sint-antonisraapje, drieswortel etc. ⁽¹²⁾

DODOENS (1554:456) noemt de plant *Sint Anthuenis raepken*, LOBELIUS (1581:813) *S. Anteunis Raepken*, DODOENS (1644:706) *Cnobbelachtigen Hanenvoet oft Sint Anthuenis Raepken*. Voor DODOENS is het zonder twijfel een soort hanenvoet, met gele bloemen die gelijken op boterbloemen en een knobbelachtige wortel, zo groot als een okkernoot en gelijkend op een klein raapje; de plant heet *Sint Antheunis Raepken*, en wordt daarnaar in het Lat. *Rapum Divi Antonii* genoemd, maar de juiste naam is eigenlijk *Ranunculus tuberosus*, d.i. *knobbelachtige hanenvoet* (DODOENS 1644:707).

Bij deze plant is het verband met de pestheilige Antonius-abt volkomen duidelijk. In zijn beschrijving van de geneeskrachtige eigenschappen ervan vermeldt DODOENS (1644:707-708) immers dat de wortel gebruikt wordt bij de behandeling van pestachtige gezwellen of *klapooren* (d.i. ernstige zweren) en hij beschrijft hoe men moet te werk gaan om met de geplette wortel de pest of de *Karbunckelen* (rode puisten) te genezen. Meer nog: “*Men meent dat het Sint Antheunis Raepken gheenoemt wordt overmidts dat het bequaem soude zijn om Sint Antheunis seer te ghenesen.*” Dat de plant voor dit laatste gebruikt werd, staat vast. Zo kon BEHLING o.a. de bladeren van een soort hanenvoet identificeren als één van de 14 geneeskrachtige planten te-

⁽¹²⁾ HEUKELS 1907:207; WNT; VANDENBUSSCHE (1955:476) vermeldt de namen *knobloterbloem, sint-antoniusraapje* (N.Ned.), *pierenknol, drieswortel* (N.Ned.), *kraaiknie*; Frans: *renoncule bulbeuse, rave de saint Antoine, patte-de-loup, bassinnet bulbeux, pied-de-poule, pied-de-cog*; Duits: *knolliger Hahnenfuss*; Engels: *rape crow-foot, St. Anthony's rape*. DODOENS (1644:707) en LOBELIUS (1581:814): Dt. *Cleinner Hanenfuss oft Glylzblume*, Eng. *Rape Crowfoote*.

gen sint-antoniusvuur die op het beroemde Isenheim-retabel van Grünewald staan afgebeeld. ⁽¹³⁾

2. De teunisbloem

Minder voor de hand liggend met Sint-Antonius verbonden, is de zogenaamde *teunisbloem*, vertegenwoordiger van de gelijknamige plantenfamilie. *Teunisbloemfamilie* is de Nederlandse naam van de plantenfamilie der *Onagraceae*, een familie die zowat 650 soorten telt en over de hele wereld verspreid is, maar die haar meeste vertegenwoordigers heeft in Amerika. Ze omvat de geslachten *waterlepel-tje* (*Ludwigia* L.), *heksenkruid* (*Circaea* L.), *teunisbloem* (*Oenothera* L.) en *basterdwederik* (*Epilobium* L.). ⁽¹⁴⁾ Binnen het geslacht *teunisbloem* dragen verschillende soorten ook een naam met “teunisbloem”, o.m. de *kleine teunisbloem*

⁽¹³⁾ BEHLING (1957:144-145) kon met zekerheid identificeren (met attestaties uit diverse oude werken die aantonen dat de kruiden tegen sint-antoniusvuur werden gebruikt): Spitzwegerich (*Plantago lanceolata* L., *smalle weegbree*), Eisenkraut (*Verbena officinalis* L., *ijzerkruid*), Grosser Wegerich (*Plantago major* L., *grote weegbree*), Weisklee (*Trifolium repens* L., *witte klaver*), Klatschmohn (*Papaver Rhoeas* L., *klaproos*), weisse Taubnessel (*Lamium album* L., *witte dovenetel*), Gamber-Ehrenpreis (*Veronica Chamaedrys* L., *ereprijs*), Spelz (*Triticum Spelta* L., *spelt*), Kreuz-Enzian (*Gentiana cruciata* L., *kruisgentiaan*) en de bladeren van een Hahnenfuss-Art (*hanenpoot*, *ranonkel*, *boterbloem*). Van de weegbree is bekend dat hij werd aangewend bij de behandeling van aambeien en sint-antoniusvuur: sap van weegbree + sap van andijvie en sap van *donderbaert ende eeck is goed tegen eenderhande zeer dat heylich vier heet oft wilt vier seggende zommegen* (Den Herbarius in Dyetsche, ca.1500:19). DE VILLA NOVA (1547 Cap.108) beschrijft grondig de diverse medische toepassingen van *Weechbree oft wegerick*, maar vermeldt daarbij niet het sint-antoniusvuur. Voor Isenheim-retabel, zie bijv. VAN OSTA 1999.

⁽¹⁴⁾ HEIMANS 1965:661-665; DE LANGHE 1983:349-355. Zie voor beschrijving en afbeelding van leden van de teunisbloemfamilie bijv.: CHRISTIANSEN 1972:225-226, SCHAUER 1980:78-79, CHEERS 1999:611-612, PHILLIPS 1978:111,156. Dat het nomenclatuursysteem van planten verwarrend is (noot 9), blijkt ook hier. Zo bevat bijv. voor BONNIER (1954,IV,24-30) de familie van de *Onagraceae* de geslachten *Isnardia*, *Circaea*, *Oenothera* en *Epilobium*, voor PHILIPS (1978) de *Chamaenerion angustifolium*, *Circaea*, *Epilobium*, *Fuchsia magellanica* en *Oenothera*.

(*O. muricata*), grote teunisbloem (*O. lamarckiana*), fraaie teunisbloem (*O. speciosa*).

2.1. DE TEUNISBLOEM : BLOEM VAN ANTONIUS OF VAN TUNIS ?

Sommigen brengen de naam in verband met Sint-Antonius. De eerste die dat bij mijn weten deed, was PAQUE, die onomwonden suggereerde : “*Teunis* = Antonius : dus de bloem van den H. Antonius”.⁽¹⁵⁾ Hij werd daarin o.m. gevolgd door KLEIJN (1970:204), die schreef : “De op vele plaatsen voorkomende naam *Teunisbloem*, ook *Sint Teunisbloem* komt voor, zal wel ontstaan zijn uit het gewijd zijn aan de heilige Antonius, een naam die verbasterd werd tot *Teunis*.” Ook het EWB (p.382) vermeldt dat de *teunisbloem* (*Oenothera*) de volksnaam *sint-teunisbloem* draagt en vraagt zich af of de plant misschien genoemd is naar de heilige Antonius. Voor het WNT is de naam *teunisbloem* (*Oenothera*) een samenstelling van *-bloem* en *Teunis*, verkorting van *Anteunis*, een vroege vernederlandsing van de Lat. mansnaam *Antonius*; daarnaast treft men, aldus het WNT, de naam *teunisbloem* (als een verbastering van *Tunisbloem*) ook aan als benaming voor de *afrikaan* (*Tagetes*).⁽¹⁶⁾

Volgens VAN DALE, daarin gevolgd door het Etymologisch Woordenboek van Van Dale, is de naam *teunisbloem* steeds een verbastering van *Tunisbloem*, niet alleen als naam voor het *afrikaantje*, ook als naam voor de *Oenothe-*

⁽¹⁵⁾ Bijvoegsel, 1913:139. Bovendien staat de bloem reeds in 1854 als *St. Teunisbloem* vermeld (cf. infra).

⁽¹⁶⁾ Met verwijzing naar de 18e-eeuwers BLANKAART (1717:657) : “Tunetanus Flos (...) Hinc *Theunis* & *S. Anthonis Bloem*” en CHOMEL. (1775:3650b) : “Theunisbloem; St.-Anthonie-Bloem; Studentenroos; eigentlijk Tunis Bloem”.

ra. Beide woordenboeken vergelijken met Fr. *fleur de Tunis* en Dt. *Tuneserblume*.⁽¹⁷⁾

Voor CLAES (WB 1808) ontstond de naam *teunisbloem* (*Oenothera biennis*, synoniem *sint-teunisbloem*) waarschijnlijk uit *Tunisbloem*, waarmee het *afrikaantje* (*Tagetes*) bedoeld wordt.

Kortom, er heerst blijkbaar nogal wat verwarring en onzekerheid over de etymologie van *teunisbloem*. Er is niet alleen onzekerheid over de primauteit van *Tunis-* of *Teunis-* in de benamingen, er is ook de vraag hoe twee bloemen uit zo verschillende plantenfamilies (de *teunisbloem* behoort tot de familie van de *Onagraceae*, de *afrikaan* tot die van de *Compositae*) beide de naam *teunisbloem* konden krijgen. Het loont, dacht ik, de moeite om te proberen te achterhalen hoe de vork precies in de steel zit. Bekijken we daartoe eerst de zogenaamde *Tunisbloem*.

2.2. DE TUNISBLOEM (TAGETES)

Het staat vast dat *Tunisbloem* lange tijd (16e-19e eeuw) één van de benamingen van de *afrikaan* of het *afrikaantje* (*Tagetes* L.) is geweest, een uit Mexico afkomstige sierplant uit de familie der *Compositae*.⁽¹⁸⁾ Volgens sommigen was het blijkbaar zelfs de correcte benaming.⁽¹⁹⁾ *Tagetes* is een tropisch geslacht met 50 soorten, waarvan enkele als

⁽¹⁷⁾ Geen van deze laatste namen zal men terugvinden in hedendaagse Duitse of Franse woordenboeken omdat het verouderde benamingen betreft; in het Frans heet de teunisbloem *herbe aux ânes*, *onagre*, *onagraire*, *oenothère*, in het Duits *die Nachtkerze*, in het Engels *evening primrose*; het afrikaantje heet in het Frans *oeillet d'Inde*, in het Engels *marigold*.

⁽¹⁸⁾ Vgl. voor het Duits GRIMM (1952:1790): *Tunisblume*, in *älterer Sprache als pflanzenname bezeugt*: *thuenisbloemen* (GESNER, 1561), *flos tunetanus* *thunisblum* (TABERNAEMONTANUS, 1588), *tunis-blume* (1728), *tunis-blume*, *sonsten auch insgemein türckische negelein genannt* (1744).

⁽¹⁹⁾ *De Africanen sijn ghenochsaem bekend, doch haeren rechten naem is Tunis-bloem* (VAN STERBECK 1675 :381).

eenjarige tuinplant worden geteeld. Veelvuldig geteelde planten zijn het *groot afrikaantje* (*Tagetes erecta*), het *klein afrikaantje* (*Tagetes patula*) en het *ster-afrikaantje* (*Tagetes tenuifolia* = *T. signata*).⁽²⁰⁾

In Botanica (1999 :873) lezen we dat de *afrikaantjes* in de 17e eeuw ontdekt werden, wat niet correct is, want volgens Kleine Fleur (deel 11,193) werden de eerste soorten, *Tagetes patula* en *Tagetes erecta* reeds in de 16e eeuw (rond 1560) naar Europa gebracht en bovendien is bij mijn onderzoek gebleken dat zelfs FUCHS (1542) en DODOENS (1554) de bloemen reeds kenden.

In oude plantenboeken van vóór ca.1550 (zoals *Den Herbarius in Dyetsche* uit ca.1500, *Den groten Herbarius* uit 1532, DE VILLA NOVA's *Den groten herbarium* uit 1547) treft men de naam *Tunisbloem* of *afrikaan* evenwel niet aan, overigens evenmin als de bloem *Tagetes* zelf.

De bloem was, zoals gezegd, wel bekend aan FUCHS (1542:47-48), die ze echter beschouwde als een van de drie soorten van *Artemisia*. Hij noemde ze *Tagetes Indica* en in het Duits *Indianische negelen*.⁽²¹⁾

⁽²⁰⁾ HEIMANS 1965:1057; WP2001; Kleine Fleur 11, p.193.

⁽²¹⁾ "Hinc est quod Tagetem Indicam appelleuerimus, Germanicè autem *Indianische negelen*." (vgl. Duits *Nägelchen*, (gew.) kruidnagel). De door FUCHS vermelde *Artemisia monoelonus* is voor LOBELIUS (1581:913) echter de reinvaan: Reynvaer, Lat. *Tanacetum Mille folii foliis etc.*, Dt. *Reinfarn*, It. *Tanaceto*. Ook anderen hebben de bloem, wegens de gelijkenis van de bladeren met de "Reynvaer", ondergebracht bij de *Tanacetum*, ten onrechte zoals DODOENS (1644:406) reeds opmerkte, daarin gevolgd door BLANKAART (1714:28-29). BAUHIN (1623 :132) bespreekt de bloem in kwestie onder de naam *Tanacetum Africanum* en noemt als variëteiten o. a. *Flos Africanus major*, *Flos Indiae vulgo*, *Flos Indicus major* (zijn in het Latijn gestelde werk bevat geen benamingen in de volkstaal). BAUHINUS (1651,III:98-100) noemt de bloem *Tagetes Indicus Minor Simplicii flore* of *Caryophyllus Indicus* of *Flos Africanus* en vermeldt als anderstalige namen Dt. *Indianisch Nägelin*, *Sammettbluemen*, *Indianisch blumen*, *Portugalsisch bloemen*; N. *Thunis bloemen*, Fr. *Oeillets d'Inde*, Genève *Fleur de Rome*, It. *Garofano Indiano*; sommigen noemen ze volgens hem *Flos Portugallensis*, *Fleurs ou Giroflee de Portugal*. LINNAEUS (1764:1249) vermeldt de namen met *Tanacetum* bij het geslacht *Tagetes*, dat bij hem omvat : 1. *Tagetes caule subdiviso patulo* = *Tanacetum africanum*, *Flos afri-*

Pas bij DODOENS (1554:216-217) verschijnt de bloem die wij thans *afrikaan* (*Tagetes*) noemen met de naam *Tunisbloem*: “Dese bloeme mach wel in Latijn *Flos Afrhicanus* gheheeten worden, want wt Aphrica is zy ierst hier in tlandt ghecome. Die Hoochduytschen heeten dese bloeme Indianisch Negelin ende daer naer wordt zy in Latijn *Flos Indianus* ende in Franchois Oeilletz d’Indie gheheeten. Hier te lande worden zy Thunis bloemen ghe-naempt.” LOBELIUS (1581:870-871) noemt ze eveneens *Thunis-Bloemen* en vermeldt als anderstalige namen Lat. *Flos Africanus*, Dt. *Indianisch bloemen*, Fr. *Oeilletz d’Inde*, It. *Garofano Indiano*. Ook NYLANDT (1670:270) kent de bloem als *Thunis-bloem*, in ’t Latijn *Flos Africanus*.

STEVENS (1566:128-129), die de bloem onderbrengt bij de “Ginoffels”, vermeldt (voor zover ik kan nagaan als eerste) in een opsomming van *cruyden ende bloemen om tuylkens, hoykens ende cransen* te maken, de *Tunes bloemen* (*Tagetes erecta*) en *Fluweel bloemen* (*Tagetes patula*) als twee afzonderlijke soorten.⁽²²⁾ Het onderscheid tussen de twee soorten wordt ook gemaakt in latere uitgaven van DODOENS, die stelt (1644:405-406) dat bij ons “dese bloemen ghemeynlijck *Thunis-bloemen*” heten (Duits *Indianische blumen* en *Indianische năgelin*, “dat is Bloemen oft Ginoffelen van Indien”, Frans *Oeilletz d’Inde*, Italiaans

canus minor, 1b) *Tagetes indicus minor*, 2. *Tagetes caule simplici erecto...* = *Tanacetum africanus majus* (etc.), 3. *Tagetes caule simplici recto...* = *Tagetes multiflora* (het Latijnse werk van LINNAEUS bevat evenmin als dat van BAUHIN namen in de volkstaal). CHOMEL (1778 :3651) geeft, eigenaardig genoeg, sommige soorten weer met de Lat. naam *Tagetes*, andere met *Tanacetum*: de grote bloem heet bij hem *Tagetes maximus rectus*, de kleine *Tanacetum africanum majus*, de dubbele *Tagetes minor* etc.

⁽²²⁾ Hoewel hij geen Latijnse namen noemt, is het duidelijk dat het respectievelijk gaat om de *Tagetes erecta* en *Tagetes patula*. Dat blijkt ook verder (1566:130) bij het kweekadvies: “De Teunes bloeme (...) sal soo hooghe wassen datse bycans sal worden ghelijck een boomken ende wt haren stock sullen wtschieten veel tacxkens gelijck men aen eenen boom siet (...)”.

Garofani Indiani, Latijn *Flos Africanus* en *Flos Tunetensis*, dit is “Bloeme van Afrijcken oft Bloeme van Thunis”), maar dat de kleine Tunisbloem hier te lande ook *Fluweelbloem* genoemd wordt, omdat de bladeren ervan fluweelachtig zijn. ⁽²³⁾

Dat de naam *Tunisbloem* eigenlijk bij de *Tagetes erecta* behoort, terwijl men ten onzent de *Tagetes patula* met de naam *Fluweelbloem* bedacht, blijkt ook uit latere bronnen. Zo schrijft VAN STERBEECK (1675:381): “De *Africanen* sijn ghenochsaem bekend, doch haeren rechten naem is *Tunis-bloem*, in 't Latijn, *Flos Tunica*, *flos Tunetensis*, oock *flos Africanus*, (...) Sy bestaen oock in een mede soorte, de welcke wy tot onderscheyt *Fluweele bloemen* noemen. De *Fluweele bloemen* bestaen in dobbele ende in enckle bloemen, (...) De *Africanen* bestaen in dry soorten, (...) de cleyne, dat is de *Fluweele bloeme* (...)”; ook BLANKAART (1714:28) vermeldt dat de kleine bloem blaadjes heeft “als een rood en duister Fluweel” en dat ze daarom “eigentlyk Fluweel Bloem genaamt” wordt.

In het algemeen is de kwestie van de naamgeving echter vrij verward. Waar volgens sommigen de volksnaam voor de *Tagetes* normaliter *Tunisbloem* is, met de naam *Fluweelbloem* voor de kleinere variëteit, zijn de zaken bij MUNTING (1672 :418, 1696:580) precies omgekeerd. Voor hem heet de bloem in eerste instantie *Fluweelbloem*, maar wordt ze ook wel *Tunis Bloem* genoemd; in het Latijn heet ze volgens hem *Flos Tunetanus* of *Flos Africanus*, in het Duits *Indianische Blume* of *Indianische Nagelein*, in het Frans *Oeilletz d'Inde*, in het Italiaans *Fiore Africano*, ook *Garofano Indiano*. Van de diverse soorten die hem bekend zijn, heet volgens hem de grootste *Flos Africanus* of *Afri-*

⁽²³⁾ DODOENS wijst er evenwel op dat GESNER ze in 't Lat. *Caltha Africana* noemt, d.i. 'Africaensche Goudt-bloeme', terwijl sommigen ze *Tagetes* noemen.

caansche Bloem en de kleinste *Flos Tunetanus* of *Tunis Bloem*.⁽²⁴⁾ Later zou HOUTTUYN (1779) een gelijkaardig onderscheid maken : de kleine (*Tagetes patula*) heet *fluweelbloem* en *Flos Tunetanus* of *Tunisbloem*, de grote (*Tagetes erecta*) heet *afrikaan*.⁽²⁵⁾

Ook bij de Latijnse benamingen vinden we weinig standvastigheid. Zo heet de bloem bij BAUHIN (1623) *Tunetanus flos*, bij DODOENS (1644) *Flos Tunetensis*, bij MUNTING (1672) weer *Flos Tunetanus*, bij VAN STERBEECK (1675) en BLANKAART (1714) opnieuw *Flos Tunetensis*.⁽²⁶⁾ Eigenaardig genoeg heet ze drie jaar later weer *Tunetanus Flos* bij deze laatste auteur (BLANKAART 1717:657), die dan echter, en dat is nog veel eigenaardiger, als enige Nederlandse naam *teunisbloem* of *sint-antoniusbloem* vermeldt ("Hinc *Theunis* & *S. Anthonis Bloem*").

Voor zover ik dat kan nagaan, is dus BLANKAART degene die verantwoordelijk is voor het ontstaan van de naam *teunisbloem* als naam voor het *afrikaantje*. Een goede halve eeuw later is die naam blijkbaar in naslagwerken doorgedrongen, want hoewel de bloem bij HOUTTUYN (1779) nog

⁽²⁴⁾ Bovendien onderscheidt (1672:418) hij verschillende variëteiten, bijv. *Flos Africanus major flore aureo pleno* ("grote Fluweele ofte Africaansche dubbele Bloem") en *Flos Tunetanus flore luteo pleno* ("dubbele geele Fluweel ofte Tunis Bloem"), ook *Flos Africanus minor* of "kleine Africaansche Bloem" genoemd.

⁽²⁵⁾ HOUTTUYN (1779:725-732, naar LINNAEUS) onderscheidt 3 soorten van afrikaan (*Tagetes*): (1) afrikaan met een byna geheel verdeelde uitgebreide Steng (*Tagetes patula*; elders *Tanacetum Afr.*, *Flos Africanus minor*, *Tagetes Ind. minor*, etc. genoemd): "Deeze, die men Fluweelbloem noemt, is een kleine Soort van Afrikaanen, van de groote door 't Gewas genoegzaam verschillende (...) de Fluweelbloemen, die men in 't byzonder *Flos Tunetanus* of *Tunisbloem* noemt, (...), (2) afrikaan met een enkele opstaande Steng en naakte eenbloemige Bloemsteelen (*Tagetes erecta*, elders *Tagetes caule simpl. erecto*, *Caryophyllus Indicus*, *Tag. maximus rectus* etc. genoemd): "Deeze noemt men, in 't byzonder, *Afrikaan*", (3) afrikaan met een enkele rechte Steng en geschubde veelbloemige Bloemsteeltjes (*Tagetes minuta*, elders genoemd *Tagetes caule simplicis recto*, *T. multiflora* etc).

⁽²⁶⁾ BLANKAART (1714:28), naast *Africanus Flos* en *Tagetes Indica*, en, in de volkstaal, *Africaanse Bloem*, *Tunis Bloem*, *Fluweel Bloem*. Ook later (HOUTTUYN 1779) heet de bloem weer *Flos Tunetanus*. Vgl. Latijn *Tunēs*, -ētis 'Tunis'.

Tunisbloem heet, vermeldt CHOMEL (1778 :3650) de *Tunisbloem* onder het lemma *Theunisbloem*⁽²⁷⁾: “THEUNIS-BLOEM; St. Anthonie-Bloem; Studentenroos”, al is hij er zich van bewust dat het om een vervorming gaat (“eigentlich Tunis Bloem”). Hij noemt *Tagetes* de Latijnse naam van dit “uitlandsch Kruidgewas” en vermeldt als voornaamste soorten (3651): 1. *Grootste regtopgroeiende Theunis-Bloem* (*Tagetes maximus rectus*), 2. *Kleine of gemeene Theunis-Bloem* (*Tanacetum africanum majus*), 3. *Dubbele-Theunisbloem* (*Tagetes minor*) etc.

Een lang leven is de (klaarblijkelijk “papieren”) naam *teunisbloem* (als naam voor het *afrikaantje*) echter niet beschoren geweest, want later duikt hij niet meer op.⁽²⁸⁾ Reeds bij HOUTTUYN (1779:725-732, naar LINNAEUS), die 3 soorten van *afrikaan* (*Tagetes*) onderscheidde, waarvan de kleinste normaliter *fluweelbloem*, *Tunisbloem* (*Flos Tunetanus*) heet en de grootste meer bepaald *afrikaan*, is er geen spoor meer van *teunisbloem*.

Maar ook de naam *Tunisbloem* verdwijnt mettertijd, om plaats te maken voor *afrikaan(tje)*. Bij DELATHAUWER (1848:II,171) vinden we nog de *fluweelbloem*, *afrikane*, of *Tunisbloem*, Fr. *Oeillet des Indes*, Lat. *Tagetes*, met als soorten de *grote fluweelbloem* (*Tagetes erecta* L.) en de *uitgespreide fluweelbloem* of *Tunisbloem* (*Tagetes patula* L.).

PAQUE (1896:381) vermeldt nog dat de naam *Tunisbloem* “bij oude schrijvers” soms gevonden wordt als benaming voor de “Afrikaander” (*Tagetes*), Frans *Oeillet d'Inde*, maar uit de volkstaal is de naam tegen het einde van de 19e eeuw al lang verdwenen. Reeds bij DE BO (1888:201) is er geen sprake

⁽²⁷⁾ Met kruisverwijzing p.3720 TUNIS-BLOEM, zie THEUNIS-BLOEM.

⁽²⁸⁾ Volgens het Antwerpsch Idioticon (1106) is *Sint-Teunisbloem*, *Sint-Teunisblom* de naam “van eene chrysanteem, die in de hoven gekweekt wordt”. Het is niet duidelijk welke plant hier bedoeld is, maar vermoedelijk gaat het om het *afrikaantje*, dat net zoals de chrysant of chrysanthemum tot de Compositae behoort.

meer van *Tunis-* of *teunis-*; hij kent de *Tagetes* als *Afrikaan*, *Fluweele*, *Roste stinker*, Frans *Tagète*, *Oeillet d'Inde*.⁽²⁹⁾ Wel leeft de naam bij sommige auteurs uiteraard nog lang voort in de opsommingen van namen die ooit (eventueel plaatselijk) voor de bloem in zwang zijn geweest.⁽³⁰⁾

2.3. DE ETYMOLOGIE VAN TUNISBLOEM

Uit de boven geschetste onomastische overlevering van Nederlandse aanduidingen zal duidelijk geworden zijn dat *teunisbloem*, als (vroegere) naam van de *afrikaan* (*Tagetes*), een tijdelijk (18e-19e eeuw) opgetreden verbastering is van de (thans eveneens verdwenen) naam *Tunisbloem*, en niet andersom.⁽³¹⁾ De primauteit van *Tunis-* blijkt ook uit de anderstalige benamingen: ten eerste kwam de stadsnaam

⁽²⁹⁾ Hoewel LIEVEVROUW-COOPMAN (1950:75,358,1434,1488) voor het Gents weliswaar nog melding maakt van *Teunisblomme*/*Teunisbloem*/*Tunisblomme* (voor de *afrikaan*) en *Teunisblomme* (voor de *oenothera*), maar het is niet duidelijk in hoever hij de 19e-eeuwse toestand weergeeft van "De Gentsche Hovenier" (1848), waaruit hij een aantal namen ontleende. Het WNT biedt attestaties uit 16e-18e eeuw, nl. uit o.a. STEVENS, VAN STERBEECK, MUNTING, HOUTTUYN.

⁽³⁰⁾ HEUKELS (1910:60) vermeldt als benamingen voor de *Tagetes*: *Afrikaantjes*, *D. Sammetblume*, *Studentenblume*, *Totenblume*, *Afrikane*, *Tuneserblume*, Fr. *Fleur africaine*, *Fleur de Tunis*, *Fleur de Rome*, *Tagète rose d'Inde*, Eng. *French marigold*, *Velvet-flower*, *African marigold*, *Turkey gilliflower*. Bij VANDENBUSSCHE (1955:550) heet de *Tagetes patula*: *Afrikaantjes*; *Fluweeltjes* (Brecht); *Turken* (Vilvoorde); *Roste stinkers* (Westvl.); *Stinkpotten* (Antw.); *Tulitanen* (N.Ned.); *Tunisbloem*; Fr.: *Africaine*; *Tagète étalée*; *Petit oeillet d'Inde*; *Veloutine*; Dt.: *Sammetblume*; *Afrikane*; *Totenblume*; *Tuneserblume*; Eng.: *African marigold*; *Velvet-flower*.

⁽³¹⁾ Tenzij natuurlijk *Tunisbloem* zelf in het prédocumentaire stadium uit *teunisbloem* zou ontstaan zijn, maar dat valt niet te achterhalen. Het lijkt weliswaar niet erg waarschijnlijk maar helemaal onmogelijk is het niet. De naam van een andere bloem die *teunisbloem* heette (cf. infra *Epilobium*), kan immers op de *Tagetes* zijn toegepast en achteraf (na de verovering van Tunis) volksetymologisch gereïnterpreteerd zijn. In de 16e-17e eeuw kan de wankle spelling van de eu-klank en lange ü-klank daarbij een rol hebben gespeeld. Zo vinden we bij DODOENS (1554) bijv. *sluetelbloemen*, *Antheunis* etc. gespeld als *sluetelbloemen*, *Antheunis*; STEVENS (1566) schrijft *schueten*, *huelsaet*, *hueuels* voor *scheuten*, *heulsaet*, *heuvels*; maar ook *vleughelen*, *deughen* en eveneens *dueren* voor *duren*; echter *Tunes bloemen* en *Teunes bloemen*. Zie voor deze spellingkwestie GOOSSENS 1997.

ook voor in een Franse en Duitse benaming (*fleur de Tunis*, *Tuneserblume*), ten tweede treffen we in andere talen geen benamingen aan met *Antonius/Antoine* etc., wat toch te verwachten zou zijn indien de Nederlandse naam oorspronkelijk met *Teunis-* was gevormd, ten derde kadert *Tunisbloem* in de talrijke benamingen voor de *afrikaan* die een geografische aanduiding bevatten.⁽³²⁾ De veelheid van dergelijke benamingen toont aan dat de bloem in essentie genoemd werd naar de (vermeende) geografische herkomst.

Zo neemt men van oudsher aan dat de *Tagetes* de naam *afrikaan* heeft gekregen omdat de bloem naar Europa zou zijn gebracht vanuit Afrika, waar ze in het wild groeit. Ze zou meer bepaald *Tunisbloem* heten omdat ze door Karel V zou zijn meegebracht nadat hij (in 1535) de stad Tunis ingenomen had. In de 16e en 17e eeuw was dit de gebruikelijke opvatting, zo bijv. bij DODOENS, LOBELIUS, BAUHIN en VAN STERBEECK.⁽³³⁾ Sommigen in de 18e eeuw zijn voorzichtiger en stellen alleen dat de bloem zo heet omdat ze in Tunis of Afrika groeit⁽³⁴⁾, maar anderen blijven (zelfs

⁽³²⁾ Het argument van de Franse en Duitse benamingen weegt niet zwaar. Vermoedelijk bestonden ze alleen op papier, als vertaling van het bij Dodoens gevonden *Tunisbloem*.

⁽³³⁾ DODOENS (1554:217): *Dese bloemen wassen in Afrycken ende sijn van daeren in dit landt ghecomen naer dat die aldermachtichste ende vroomste Carolus Keyser die vijfste tlandt ende die stadt van Thunis ghewonnen heeft*; LOBELIUS (1581:870): *Dese bloeme (...) die wt Africken eerst ghecomen is, de welcke daerom Thunis-bloeme ghenoeemt wordt*; DODOENS (1608:432a, 1644:405): *In Afrijcken wassen sy meest allesins van selfs in 't wilt : ende van daer zijn sy in dese landen gebrocht geweest; te weten wanneer den Roomschen Keyser Carel den Vijfden van dien naam het landt ende de stadt Thunis veroverende : nae de welcke sy oock den naem Thunis-bloemen oft Africaensche bloemen voeren.*; BAUHIN (1623:132): *Africanus vel Tunetanus flos dicitur, eo quod primum hic flos in Germaniam fuerit illatus, quando Carolus V. Imperator apud Tunetum victoria potitus est.*; VAN STERBEECK (1675:381): *(...) om dat sy uyt Afriken eerstmael door den Keyser carolus den V. naer dat hy het landt ende stadt Tunis inghenomen hadde, hier te lande ghebrocht sijn.*

⁽³⁴⁾ BLANKAART (1714:28): de bloem heet "*Tagetes Indica, Flos Tunetensis*, om dat die by *Tunis* in 't wilde wast."; BLANKAART (1717:657): "*Tunetanus Flos ... sic dictus, quod in regione Africae Tunetensi crescat.*"

tot in de 20e eeuw)⁽³⁵⁾ in de naam een verwijzing zien naar de veldtocht van Karel V, een verklaring waaraan reeds HOUTTUYN (1779) twijfelde en die het WNT expliciet onjuist noemt.⁽³⁶⁾ Daar de bloem eigenlijk uit Amerika afkomstig is (vooral Mexico)⁽³⁷⁾, kan men echter niet alleen de naam *Tunisbloem* (d.i. bloem van Tunis), maar ook de naam *afrikaan* (d.i. Afrikaanse bloem) onterecht noemen. Mutatis mutandis geldt dat ook voor namen die naar Turkije verwijzen (Dt. *türckische negelein*, Eng. *Turkey Gilliflower*, *Turkie*, Ndl. *Turken*, *Turkse toep*), naar Portugal (*Portugalisch bloemen*, *Flos Portugallensis*, *Fleurs ou Girofles de Portugal*) of naar Italië (*Fleur de Rome*). Denkelijk verwijzen al deze namen (inclusief *afrikaan* en *Tunis-*

⁽³⁵⁾ CHOMEL (1775:3650): *Tunis Bloem, om dat ... die Plant uit Africa tot ons is gebracht, doen Keizer Karel de Ve, bij Tunis de zege behaalt had*; DELATHAUWER (1848:II,171): *Het zaed van deze bloemen is door Keizer Karel V, eerst in 't jaer 1534, uit Tunis naer België overgebracht, waerdoor zy meest den naem van Afrikanen en Tunisbloemen hebben behouden.*; PAQUE (1896:19): *Vele schrijvers beweren dat deze planten, door Karel V, uit Afrika werden medegebracht; van daar ook een tweede fr. volkn. : Africaine*; KUIPERS (in VANDENBUSSCHE 1955:550): *De plant Afrikaan, werd in 1535 uit Afrika ingevoerd toen Karel V zijn tocht naar Tunis deed; ze wordt als sierplant in onze tuinen gekweekt. Eigenlijk is zij uit Mexico afkomstig.*

⁽³⁶⁾ HOUTTUYN (1779:727-730) vermoedt dat de kleine variëteit (*fluweelbloem*, *kleine afrikaan*, *Tagetes patula*) uit West-Indië, de grote (*Tagetes erecta*, *Tunisbloem*) uit Afrika afkomstig is. Hij verwijst daarvoor o.m. naar de "Natuurlijke Historie van Mexico" van Franciscus HERNANDEZ, de lijfarts van Filips II. Daarin vindt men de plant zeer natuurlijk afgebeeld, onder de naam *Mexicaansche Anjelieren*, waarvan Hernandez schrijft dat ze "reeds lang by de Spanjaarden geblonken" hebben "en ook andere Volken met haare Bloemen verheugd". Hieruit moet men volgens HOUTTUYN besluiten dat Hernandez de *Tagetes* reeds in Europa gekend had vooraleer hij naar de Nieuwe Wereld trok, en meer bepaald de *Tagetes erecta*, die Hernandez als eerste en grootste soort van de Mexicaanse Anjelieren voorstelt en de enige die hij volledig afbeeldt. Daarbij merkt HOUTTUYN op: "Zou men dan niet mogen denken, dat de Fluweelbloemen of kleine Afrikaanen uit West-indie; de grooten uit Afrika afkomstig zyn (...) De Franschen noemenze beiden *Oeillets d'Inde*, dat is Indische Anjelieren, en dus kon HERNANDEZ, schoon hy de Afrikaanen maar in Europa hadt gezien, de Fluweelbloemen, als tot dezelve behorende, aanmerken."

⁽³⁷⁾ LINNAEUS 1764:1249; CHOMEL 1778:3651; DELATHAUWER 1848,II,171-172; VANDENBUSSCHE 1955:550; WNT s. *Tunisbloem*; OED s. *marigold*; *Kleine Fleur* 11,193.

bloem) naar het land via het welke de bloem werd geïmporteerd.

De namen die wél naar het juiste land van herkomst verwijzen, hoewel dat voor de hedendaagse lezer wellicht niet voor de hand ligt, zijn de namen die (in respectievelijk Fr./Dt./Lat./It.) het adjectief *Inde*, *Indianisch*, *Indianus*, *Indicus*, *Indiano* bevatten, zoals Lat. *Tagetes Indica* (tevens onze oudste vermelding, 1542), Fr. *Oeillets d'Inde*, Dt. *Indianische Nägelein*, It. *Garofano Indiano*.⁽³⁸⁾ Het adjectief in deze benamingen slaat immers op West-Indië of (Midden-)Amerika. Wanneer men voor ogen houdt dat de oorspronkelijke bevolking van Amerika de naam *Indianen* kreeg door de misvatting van Columbus, die, toen hij Amerikaanse bodem betrad, veronderstelde Indië te hebben bereikt, dan valt best te begrijpen dat een Amerikaanse (vooral Mexicaanse) bloem in het begin van de 16e eeuw “Indiaanse bloem” werd genoemd.⁽³⁹⁾

Deze toestand doet onwillekeurig denken aan het geval *kalkoen*, een dier dat weliswaar uit Midden-Amerika stamt, maar dat zijn naam ontleende aan de havenstad Calicut in Z.W.-Indië. De vogel heet in het Engels *turkey* (oorspronkelijk de naam van de parelhoen, die via Turkije uit Afrika werd geïmporteerd) en in het Frans *dinde* (uit *poule d'Inde*, oorspronkelijk de parelhoen aanduidend).⁽⁴⁰⁾

⁽³⁸⁾ Andere reeds eerder vermelde varianten: Lat. *Flos Indianus*, *Flos Indiae vulgo*, *Flos Indicus major*, *Tagetes indicus minor*, Fr. *Oeilletz d'Indie*, *oeillet d'Inde*, *Oeillet des Indes*, *Tagète rose d'Inde*, Dt. *Indianische negelen*, *Indianisch Negelin*, *Indianische nägelin*, *Indianische Nagelein*, *Indianische Nagelin*, *Indianische Blum*, *Indianische Blumen*, *Indianisch bloemen*, *Indianische blumen*.

⁽³⁹⁾ Voor HOUTTUYN (1779:728) betekende “Indisch” in *Tagetes Indica* blijkbaar probleemloos “Amerikaans” (supra). Columbus ontdekte o.a. San Salvador en Cuba (1492), Jamaica en Portorico (1493-96); in 1519 viel H. Cortès Mexico binnen.

⁽⁴⁰⁾ Zie hierover GERRITSEN 2002. Het EWB noemt 1567 en 1573 als jaar van oudste vermelding van respectievelijk *kalkoensche henne* en *Calcoetsche hinne*. Zelf trof ik varianten een jaar vroeger aan in STEVENS (1566:246): “gansen, calcoensche hoenderen oft ander groot geugelte”; (1566:40-41): “gansen, pauwen, Calcoetsche

Het woord *Inde* moet in deze laatste naam weer beschouwd worden als West-Indië en betekent hier Mexico, waar de kalkoen door de Spanjaarden ontdekt werd. ⁽⁴¹⁾

Veel benamingen voor de *Tagetes*, ook anderstalige, zijn reeds lang uitgestorven. De algemeen Nederlandse benaming is thans nog uitsluitend *afrikaan* of *afrikaantje*. De naam *Tunisbloem* is definitief verdwenen, net zoals de tijdelijke variant ervan, nl. *teunisbloem*. Als benaming voor de *Tagetes*, tenminste, want ondertussen heeft een andere bloem (*Oenothera*) de naam *teunisbloem* gekregen. Laten we even onderzoeken hoe dat in zijn werk is gegaan.

2.4. DE TEUNISBLOEM (OENOTHERA)

De familie van de *Onagraceae* (Teunisbloemfamilie) omvat, zoals reeds vermeld, de geslachten waterlepelkje (*Ludwigia* L.), heksenkruid (*Circaea* L.), teunisbloem (*Oenothera* L.) en basterdwederik (*Epilobium* L.). Het plantengeslacht *Oenothera* telt zowat 80 soorten, die in Amerika groeien. In Nederland en België zijn twee soorten, die al enkele eeuwen geleden werden ingevoerd, geheel

hinnen oft van entvoghels"; (1566:54-55): Cap. XV Van de *Calcoensche hinnen*, "De ghene die ons desen voghel te lande ghebrocht heeft, heeft ons leckernye meer besorcht dan ons profijjt, want het is een rechte hauerkiste ende een onversadelicken put van spijse, waer in dat anders gheen gheueuchte te nemen is dan te hooren luyde roepen ende tieren als sy out zijn, oft een geduerich gepijp als sy geheel ionc zijn. (...) Ende een Laet mach wel seggen, dat hy also veel *Calcoensche hanen* oft *hinnen* als hy op sijn hoeue ende vrijthof heeft, so veel muylen heeft, aengaende de cost die sy eten. (...) sy doen groote schade in de hounen, ende zijn vuyl gelijc de gansen (...) de *Calcoensche hinnen* noch legghende zijn." (mijn cursivering).

In 1499 vond Vasco da Gama in Calicut Arabische kooplieden stevig gevestigd bij de Hindoe heersers en hij slaagde er niet in een Portugese handelspost op te richten (STEFANSSON V., *Avonturen en Ontdekkingen van de vroegste tijden tot op heden* zoals zij verhaald werden door de ontdekkingsreizigers zelf, uitgegeven, ingeleid en gecommenterieerd door Vilhjalmur Stefansson, Amsterdam-Brussel, 1949, p.172).

⁽⁴¹⁾ DAUZAT 1979:237.

ingeburgerd. Het zijn de *gewone teunisbloem* (*O. biennis*), een 60-90 cm hoge plant, die vrij algemeen is op zandgrond, o.a. in de duinen, en de veel zeldzamere, 45-90 cm hoge *kleine teunisbloem* (*O. parviflora* = *O. muricata*).⁽⁴²⁾

Eén daarvan, de *O. biennis*, werd volgens LINNAEUS (1764:492) in 1614 uit Virginia ingevoerd en is sindsdien gewoon in Europa (*Habitat in Virginia, unde 1614, nunc vulgaris Europae*). Waar Linnaeus deze wijsheid haalde, is niet duidelijk, maar blijkbaar heerst er omtrent het precieze tijdstip toch enige onzekerheid.⁽⁴³⁾ In oudere werken zal men de bloem in ieder geval vergeefs zoeken: noch LOBELIUS (1581), noch NYLANDT (1670) of MUNTING (1672, 1696) vermelden ze.⁽⁴⁴⁾

De *Oenothera*, die vroeger ook wel *Onagra* werd genoemd⁽⁴⁵⁾, werd door JUSSIEU onder de familie van het

⁽⁴²⁾ OED: *œnothera* = The typical genus of *Onagraceae*, comprising plants (chiefly natives of America) with large handsome flowers, yellow, white, or purple, in some species opening in the evening; commonly called *evening primrose*; *onagra*: a former name for the genus *œnothera*. HEUKELS (1909:499) onderscheidt als soorten: *O. lacianata*, *Lamarckiana*, *biennis*, *muricata*. HEUKELS (1909:500-501): De *Oenothera biennis* (*teunisbloem*) is uit Virginië in 1614 naar Europa overgebracht om de eetbare wortels en heeft zich o.a. in ons land op zandgrond en vooral in de duinen zeer verspreid. De *Oenothera muricata* (*kleine teunisbloem*) is in 1789 uit Canada in Europa ingevoerd, is zeldzaam en groeit in duinen. De *Oenothera Lacianata* (*slipteunisbloem*) komt uit Amerika, en wordt in tuinen gekweekt, maar komt ook verwilderd voor. De *Oenothera Lamarckiana* (*grote teunisbloem*) komt uit N-Amerika, wordt bij ons als sierplant gekweekt, maar komt ook verwilderd voor. HEIMANS (1965:664-665) vermeldt de *Argentijnse teunisbloem* (*O. Argentina*), de *slipteunisbloem* (*O. laciniata*), de *grote teunisbloem* (*O. Lamarckiana*), de *teunisbloem* (*O. biennis*) en de *kleine teunisbloem* (*O. muricata*).

⁽⁴³⁾ Het jaartal 1614 ook in HEUKELS 1907 & 1909, WNT, EWB; bij BONNIER (1954, IV, 29): *Introduit de Virginie en Europe depuis le commencement du XVIIe siècle*. Volgens HEIMANS (1965:665) zou de *teunisbloem* (*Oenothera biennis*) sedert 1623 uit Noord-Amerika in Europa zijn ingevoerd; KLEIJN (1970:205) zegt dat ze in de 17e eeuw uit Virginia werd ingevoerd als groente en dat ze volgens Treviranus in 1612 voor het eerst gekweekt werd in de botanische tuin van Padua van uit Virginia afkomstige zaden.

⁽⁴⁴⁾ Evenmin overigens als *Onagra*, *teunisbloem*, *Tagetes*, *Epilobium* etc.

⁽⁴⁵⁾ TOURNEFORT; OED; KLEIJN (1970:204): *Onagra* is de Latijnse naam die G. A. Scopoli (1723-88) aan het geslacht gaf. De volledige naam van deze soort luidde bij hem: *Onagra biennis*. De geslachtsnaam werd door Linnaeus veranderd in *Oenothera* en de wetenschappelijke benaming werd toen *Oenothera biennis*.

ezelskruid gebracht en werd in de 19e eeuw *ezelskruid* of *nachtbloem* genoemd, Frans *Onagre*, *Énothère*.⁽⁴⁶⁾ Ze kreeg de naam *nachtbloem* omdat ze zich pas tegen de avond opent. Van de benaming *teunisbloem* was er vóór 1850 geen spoor.⁽⁴⁷⁾

De vroegste vermelding van *teunisbloem*, en wel als benaming voor de *Oenothera biennis*, dateert uit 1854: *Gele Onagra of Wederik, ook wel St. Teunis-bloem* geheeten - *Oenothera biennis* - (...) is op zandgronden (...) zeer algemeen (...) Zij schijnt niet oorspronkelijk inheemsch te zijn.⁽⁴⁸⁾

Bij DE BO (1888:195) vinden we één soort van de *Oenothera* (*Oenothera Suaveolens* L.), die hij *Schoone-bij-nachte* noemt, Frans *Onagre odoriférante*, maar er is geen spoor van een *teunis-*, *Tunis-* of *St.-Antoniusbloem*.

Vanaf de 20e eeuw treedt echter de naam *teunisbloem* op als de gewone naam voor het geslacht *Oenothera* of voor bepaalde vertegenwoordigers ervan.

HEUKELS (1907:166) vermeldt de *Oenothera Saint Leger* (Vlaamse naam: *Schoone bij nachte*) en de *Oenothera biennis* beide als *Teunisbloem* en deelt mee dat deze laatste bloem plaatselijk o.m. bekend staat onder de andere namen *Gele Onagra/Wederik*, *Nachtkaars*, *Nachtschoone*, *Sint-Teunisbloem*. Later (1909:498-501) stelt hij dat de bloem op veel plaatsen *St.-Teunisbloem* en *Nachtkaars* heet, maar dat daarnaast ook voorkomen: *Nachtbloem*

⁽⁴⁶⁾ DELATHAUWER 1848:II,165. Deze auteur (165-166) vermeldt dat men "sedert 50 jaar" verschillende soorten van deze nachtbloemen uit Amerika verkregen heeft, o.a. de heesterachtige nachtbloem (*Oenothera fruticosa*), het rooskleurig ezelskruid (*O. rosea*) (uit Peru), de grote nachtbloem (*O. grandiflora*) (uit N.Amerika), de purperen nachtbloem (*O. purpurea*), de nachtbloem met 4 vleugelen (*O. tetraptera*) (uit N.Amerika) en dat "nog onlangs" nieuwe soorten uit Amerika zijn ingevoerd (*O. mollissima sinuata*, *O. parviflora*, *O. fraseri*, *O. serotina* etc.).

⁽⁴⁷⁾ De naam komt bijv. nog niet voor in DELATHAUWER 1848.

⁽⁴⁸⁾ VAN HALL, Neerlants Plantenschat of Landhuishoudkundige Flora, 1854, p.77. Dit jaartal wordt ook vermeld in EWB & Van Dale.

(Friesland, Noord-Overijssel, Walcheren), *Nachtpitjes* (Friesland), *24-uursbloemen* (Achterhoek, Gelderland), *Le-liën van een dag* (Walcheren), *nachtschoone* (Zeeuws-Vlaanderen), *tabaksbloem* (Zuid-Limburg).⁽⁴⁹⁾

Volgens PAQUE is *teunisbloem* in Nederland de algemene naam voor het geslacht *Oenothera*, Fr. *Onagre*, Vla. *Nachtkaars*; een andere plant van dezelfde familie, nauw verwant met de *teunisbloem* (nl. de *Epilobium spicatum*), draagt de Fr. volksnaam *Laurier-de-Saint-Antoine*.⁽⁵⁰⁾ (zie ook 1.4. sint-antoniushelie)

Samenvattend stelt het WNT: *Teunisbloem* is de benaming voor de verschillende soorten van het uit Amerika afkomstige plantengeslacht *Oenothera* uit de familie der *Onagraceae*, en voor dit geslacht zelf. De naam komt oorspronkelijk toe aan *Oenothera biennis*, die kortweg *teunisbloem* wordt genoemd; de andere soorten worden door epitheta onderscheiden. Als volksnaam is ook *Sint-Teunisbloem* in gebruik (met verwijzing naar HEUKELS).

Eigenaardig genoeg vinden we de naam *teunisbloem* niet (evenmin als *Tagetes*) in de opsomming van BONNIER (1954)⁽⁵¹⁾, maar bij VANDENBUSSCHE (1955) is hij weer van de partij als naam van de *Oenothera biennis*.⁽⁵²⁾

⁽⁴⁹⁾Een overzicht van benamingen in verschillende talen biedt HEUKELS (1910:44): *Oenothera*, N. *Teunisbloem*, D. *Nachtkerze*, *Weinblume*, Fr. *Onagre*, *Raiponce rouge*, *Enothère*, E. *Evening-primrose*, *Sundrops*; *O. biennis*, N. *Teunisbloem*, D. *Gartenrapunzel*, Fr. *Jambon des jardiniers*, *Herbe aux ânes*, E. *Tree-primrose*, *Evening-primrose*, *Four o'clock*.

⁽⁵⁰⁾Bijvoegsel, 1913:139.

⁽⁵¹⁾BONNIER (1954, IV, 29): *Oenothera* Fr. *Onagre* (Syn.: *Onagra*), D. *Nachtkerze*, N. *Nachtkaars*, It. *Enagra*, Eng. *Oenothera*; *Oenothera biennis* *Onagre bisannuelle*; Volksnamen: F. *Herbe aux ânes*, *Jambon des jardiniers*, *Onagre commune*, D. *Echte Nachtkerze*, *Rapunzika*, N. *Ezelskruid*, It. *Enagra*, *Rapunzi*, *Rapunzia*, E. *Evening primrose*, *Sundrop*.

⁽⁵²⁾VANDENBUSSCHE (1955:408): N. *Teunisbloem*, *Nachtkaars*, *Gele onagra*, *Nachtpitje*, *Schone-bij-nachte*, *Patrijkskruid* (N.Ned.), *Gele wederik* (N.Ned.), *Ezelskruid*; Fr. *Onagre bisannuelle*, *Onagraire*, *Herbe aux ânes*, *Jambon des jardi-*

2.5. DE TEUNISBLOEM ETYMOLOGISCH

De vraag is nu waarom een bloem die blijkbaar pas in 1614 uit Amerika werd ingevoerd bij ons in de 19e eeuw o.m. de naam *teunisbloem* toebedeeld kreeg en waarom (ogenschijnlijk sinds de 19e eeuw) deze uitheemse bloem in verband werd gebracht met Sint-Antonius. Het antwoord valt te zoeken in de terminologische verwarring die in de plantkunde reeds eeuwen schering en inslag is.

Voor VAN HALL (1854:77) was de *teunisbloem* of *Oenothera biennis* de "Gele Onagra of Wederik". Het geslacht *wederik* of *Onagra* (de vroegere benaming van de *Oenothera*⁽⁵³⁾) draagt vanouds de Lat. naam *Lysimachium*⁽⁵⁴⁾ en omvat verschillende soorten, o.m. de *gele* en *bruine wederik*: *Lysimachia lutea* en *purpurea*. Bij FUCHS (1542:490) heten die *braun Weiderich* (*Lysimachia lutea*) en *geel Weiderich* (*Lysimachia purpurea*), bij LOBELIUS (1581:416-417), eigenaardig genoeg, *Geel Wederijck* (*Lysimachia lutea*, Dt. Geil Weidrich), *Partijcke* (*Lysimachia purpurea*, *Roodt Wederijck*), met daarnaast *Lysimachia filiquosa* (Dt. *Braun ende root Weiderich*) etc.⁽⁵⁵⁾ BAUHIN (1623:245) vermeldt onder de *Lysimachia* o.a.: I. *Lysimachia filiquosa*, waartoe o.m. behoren *Antoniana major hirsuta*, *Epilobii*, *Onagra campestris hirsuta*; III. *Lysimachia filiquosa glabra major*, waartoe behoort *S. Antonii herba*; VI. *Lysimachia Chamaenerion dicta latifolia*, waartoe o.m. behoren *Antoniana*, sive *S. Antonii herba maxima*, *Chamaenerion* & *Epilobion*, *Onagra*, *Oenothera* Plinii;

niers, *Raiponce rouge*; Dt. *Gartenrapunzel*, *Nachtkerze*; Eng. *Tree-primrose*, *Evening-primrose*.

⁽⁵³⁾ KLEIJN 1970:204.

⁽⁵⁴⁾ Frans *Lysimachie*, Ndl. *Jodenkruid*, DELATHAUWER 1848:IV,170.

⁽⁵⁵⁾ Het Lat. adjectief *luteus* werd door dichters zowel met de betekenis *goudgeel*, *saffraangeel* (dageraad) als *rozerood*, *purperkleurig* (papaver) gebruikt (Lat. Wb.).

VII. *Lysimachia Chamaenerion dicta angustifolia*, waartoe o.m. *Epilobium* behoort. Bij BAUHINUS (1651) vinden we eveneens de *Lysimachia Lutea* (gele wederik), naast diverse andere soorten o.a. *Lysimachia Filiquosa Hirsuta* en *angustifolia* (door BAUHIN 1623 *Chamaenerion dicta angustifolia* genoemd; door GESNER e.a. *Antoniana* of *S. Antonii herba*, *Filius ante patrem*, Schosskraut, *Epilobium*).⁽⁵⁶⁾

Hier duikt geregeld de naam Antonius op, waaruit blijkt dat diverse soorten *wederik* in de volkstaal *antoniusbloem/-kruid* of *teunisbloem/-kruid* moeten hebben geheten. Dat de wederik een bloedstelpend wondkruid is (DODOENS 1644:114), past in ieder geval goed bij een plant genoemd naar Antonius-abt. Er is echter meer. Van de *Onagraceae* bevat FUCHS (1542:490), in het hoofdstuk "De *Lysimachia*", alleen het *Epilobium hirsutum* ("Lysimachia latinè, uulgò Salicaria, germanicè *Weiderich* nominatur."). Dit is echter een soort *basterdwederik*, en van dit geslacht is bekend dat verschillende vertegenwoordigers ervan op vele plaatsen een naam met Antonius- dragen.⁽⁵⁷⁾

Binnen de familie van de *Onagraceae* (Teunisbloemfamilie of *Wederikachtigen*) omvat het geslacht *Epilobium* o.m. 1) *E. hirsutum* (*harig wilgenroosje*), 2) *E. parviflorum* (*kleinbloemige basterdwederik*), 3) *E. lanceolatum* (*smalbladige basterdwederik*), 8) *E. palustre* (*moeras-basterdwederik*), 12) *E. angustifolium* (*wilgenroosje*; Syn. : *Chamaene-*

⁽⁵⁶⁾ BAUHINUS (1651,II:901-906) vermeldt als volksnamen van de *Lysimachia lutea* : Dt. *Geel Weiderick*, Ndl. *Geel Wederick* Fr. *Corneille, Soucy d'Eau, perce bosse ou Chasse bosse*, It. & Sp. *Lysimachia*. Bij de *Lysimachia Siliquosa angustifolia* en *hirsuta* : "ab aliis (in Germania inferiori praesertim) *Antoniana* vel *S. Antonii herba*.", Dt. *Rott & Braun weiderich*, GESNER : *Schosskraut, Epilobium, Filius ante patrem, Antoniana* vel *S. Antonii herba*, Fr. *Lysimachie rouge*.

⁽⁵⁷⁾ DODOENS 1644:115-116) : Bastaert-Wederick is geen echte *Wederik* (*Lysimachium*); Gesnerus had het daarom liever *Epilobium* of *Chamaenerion* genoemd.

rium angustifolium L.; *Epilobium spicatum*).⁽⁵⁸⁾ Het meest algemeen in Nederland en België zijn het *harig wilgenroosje*, de *kleinbloemige basterdwederik* en de *moerasbasterdwederik*.

De verschillende soorten hebben in verschillende talen diverse volksnamen. Zo bespreekt DELATHAUWER (1848:IV,26-27) de plant onder SINT ANTONIUS LAURIER, en vermeldt als namen *Bastaerd-Wederik*, *Sint Antonius Teenrys*, Fr. *Épilobe*, gemeenlijk *Laurier saint Antoine*, *Osier de saint Antoine*, Lat. *Epilobium*; De *Sint Antonius Laurier* (*Epilobium spicatum* of *angustifolium* L.); De *Sint Antonius Laurier met Rosmarynbladen* (*E. rosmarinifolium*); Het *gewold Sint Antonius Teenrys* (*E. hirsutum* L.); De *haarachtige Sint Antonius Laurier* (*E. pubescens* L.); *E. tetragonum* etc.; *E. palustre* etc.; *E. montanum* etc. HEUKELS (1910:24) vermeldt als namen voor *Epilobium* o.m. Fr. *Herbe de Saint-Antoine* en voor *E. angustifolium* o.m. Fr. *Laurier de Saint-Antoine*. Bij BONNIER (1954,IV,25-26) draagt *Epilobium spicatum* (Syn.: *Epilobium angustifolium*, *Chamaenerium angustifolium*) o.m. als volksnamen: Fr. *Laurier de Saint-Antoine*, *Osier de Saint Antoine*, *Antoinette*, Dt. *Antoni-Kraut*, N. S.-*Antoniuslelie*, It. *Erba di S. Antonio*, *Antoniana*.⁽⁵⁹⁾

⁽⁵⁸⁾ DE LANGHE 1983:354-355; *Epilobium angustifolium*, *E. hirsutum*, etc. ook bij LINNAEUS 1764:493-494; zie voor diverse soorten en volksnamen ook HEUKELS (1909:492-498), BONNIER (1954,IV,25-28), HEIMANS (1965:666-668).

⁽⁵⁹⁾ Heukels (1910:24) vermeldt voor *Epilobium*: N. *Basterdwederik*, Dt. *Eberich*, *Weidenröschen*, *Schotenweiderich*, Fr. *Épilobe*, *Herbe de Saint-Antoine*, Eng. *Willow-herb*; voor *E. angustifolium*: N. *Wilgenroosje*, Dt. *Schmalblättriges Weidenröschen*, Fr. *Osier fleurie*, *Laurier de Saint-Antoine*, Eng. *Bay-willow-herb*, *French willow*, *Rose-bay*, *Blooming sally*; voor *E. hirsutum*: N. *Grote basterdwederik*, Dt. *Rauhhaariger Eberich*, Eng. *Codlings and cream*, *Apple-pie* en voor *E. parviflorum sint-antoniuslelie* (uit Paque). Bij BONNIER (1954,IV,25-26) draagt *Epilobium spicatum* (*Épilobe en épi*, Syn.: *Epilobium angustifolium*, *Chamaenerium angusti-*

2.6. BESLUIT

Hoe de *oenothera* aan de naam *teunisbloem* kwam, zal ondertussen duidelijk zijn. Met de naam *oenothera* werd vroeger de *basterdwederik* (*Epilobium*) bedoeld⁽⁶⁰⁾, een plantengeslacht (uit de Teunisbloemfamilie) waarvan diverse soorten van oudsher een naam met "Antonius" droegen. Daarenboven was de benaming *oenothera* in de plaats gekomen van de vroegere naam *onagra*, waarmee het hele geslacht *wederik* werd aangeduid. Ook daarvan werden sommige soorten destijds naar Antonius genoemd.

De in 1614 uit Amerika ingevoerde bloem kreeg de Latijnse naam *onagra biennis*, later *oenothera biennis*, en erfde zo ook de volksnaam *teunisbloem*, die van oudsher met planten uit het geslacht *onagra/oenothera* verbonden is geweest. Uit de gelijkschakelingen *onagra* = *wederik* = *teunisbloem*, *epilobium* = *basterdwederik* = *teunisbloem* en *onagra* = *oenothera* moest immers logischerwijs *oenothera* = *teunisbloem* voortvloeien.

Daar bovendien tussen de verschillende soorten *Onagraceae* (zoals *Oenothera* en *Epilobium*) nogal wat gelijkenissen bestaan⁽⁶¹⁾, is het ook begrijpelijk dat de naam *teunisbloem* voor de hele familie ging gelden. De Teunisbloemfamilie is m.a.w. de familie van de teunisbloemachtigen (of wederikachtigen).

folium) als volksnamen : Fr. *Laurier de Saint-Antoine, Osier de Saint Antoine, Fausse Lysimachie, Antoinette*, Dt. *Waldweidenröschen, Antoni-Kraut, N. Wilgenroosje, Basterdwederik, S.-Antoniuslelie*, It. *Erba di S. Antonio, Antoniana, Behen rosso, Camedrio*, Eng. *Rose-bay, Wild phlox, Blood vine*. Voor diverse volksnamen zie ook VANDENBUSSCHE 1955 :257.

⁽⁶⁰⁾ HEUKELS (1909:498); KLEIJN (1970:204): "De naam *oinothéros* die de Ouden aan een plant gaven was niet de *Oenothera* (Teunisbloem) van deze tijd, maar daarmede bedoelden zij het *Harig Wilgeroosje* (*Epilobium hirsutum*)."; op Walcheren en op de Veluwezoom heet de *oenothera* *Wederik*, wat "kan wijzen op de verwantschap met het geslacht *Epilobium* of *Basterdwederik*."

⁽⁶¹⁾ BONNIER 1954,IV,31.

De vraag naar de etymologie van de naam *teunisbloem* is hiermee beantwoord: hij bevat de naam van de heilige Antonius, zoals het EWB reeds giste. De bloem zelf, de *Oenothera biennis*, heeft echter met Sint-Antonius niets te maken.

WARD VAN OSTA

3. Literatuur

- Antw.Id. = CORNELISSEN, P.J. & VERVLiet, J.B., *Idioticon van het Antwerpsch Dialect*, Gent I(1899)-IV(1903); *Aanhangsel*, Gent, 1906; *Bijvoegsel I-III*, Turnhout, 1936-1939.
- BAUHIN, C. (1623), *Theatri Botanici ...*, Basileae, 1623.
- BAUHINUS, J. (1651), *Historia plantarum universalis*, Ebroduni, 1650-1651, 3 vol.
- BAUHINUS: zie ook BAUHIN.
- BEHLING, L. (1957), *Die Pflanze in der mittelalterlichen Tafelmalerie*, Weimar, 1957.
- BLANCARDUS: zie BLANKAART.
- BLANKAART, S. (1714), *De Nederlandschen Herbarius of Kruidboek*, Amsterdam, 1714.
- BLANKAART, S. (1717), *Lexicon medicum renovatum*, Lugduni Batavorum, 1717.
- BONNIER, G. (1954), *Flore complète en couleurs de France Suisse et Belgique*, Neuchatel-Paris-Bruxelles, 1954.
- Botanica = zie CHEERS.
- CHEERS, G. (samenst.), *Botanica*, Keulen, 1999.
- CHOMEL, M.N. (1778), *Algemeen huishoudelijk-, natuur-, zedekundigen konst-Woordenboek*, deel VI, Leyden, 1778. (7 vol.)
- CHRISTIENSEN 1972 = M. SKYTTE CHRISTIENSEN & H. ANTHON, *Nieuwe Flora in kleur*, Amsterdam - Antwerpen, 1972.
- CLAES, F. = *Verschuieren Groot Encyclopedisch Woordenboek*, Antwerpen-Den Haag, 1996.
- DAUZAT, A. (1979), *Nouveau Dictionnaire Étymologique*, Paris, 1979.
- DE BO (1888), *Kruidwoordenboek* (uitg. J. Samyn), Gent, 1888.

- DE LANGHE, J.E. e.a. (1983), Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden, Meise, 1983.
- DELATHAUWER, L.A. (1848), Het Belgische Kruidboek of de Gentsche Hovenier, Gent, 1848 (4 vol.).
- DE L'OBEL, M. (1581), Kruydtboeck oft Beschrijvinghe van allerleye Ghewassen, Kruyderen, Hesteren, ende Gheboomten, Antwerpen, 1581.
- DE VILLA NOVA, A. (1547), Den groten herbarium, Antwerpen, 1547.
- DODOENS, R. (1554), Cruijdeboeck ..., Antwerpen, 1554.
- DODOENS, R. (1644), Cruydt-Boeck, Antwerpen, 1644.
- ESTIENNE, C. (1566) : zie STEVENS.
- EWB = DE VRIES, J. & DE TOLLENAERE, F., Etymologisch woordenboek, Utrecht, 1997.
- FUCHS (1542) : zie MEYER, F.G.
- GERRITSEN, J. (2002), De vogelnaam *kalkoen* en andere etymologieën, in : *Tijdschrift Nederlandse Taal en Letterkunde* 118, 1(2002), 38-46.
- GOOSSENS, J. (1997), Nederlands leren spellen met Latijnse letters, in : *VAN SANTEN A. & VAN DER WAL M. (ed.), Taal in tijd en ruimte*, Leiden, 1997.
- GRIMM, J. & W., Deutsches Wörterbuch, 1854 vlg., deel 22 (1952).
- HEIMANS (1965) = HEIMANS, E., HEINSIUS, H.W. & THIJSSSE, J.P., Geïllustreerde Flora van Nederland, Amsterdam-Antwerpen, 1965.
- HEUKELS, H. (1907), Woordenboek der Nederlandsche Volksnamen van planten, 1907.
- HEUKELS, H. (1909), De Flora van Nederland, (3 vol.), deel 2, Leiden-Groningen, 1909.
- HEUKELS, H. (1910), Lijst van Nederlandsche, Hoogduitsche, Fransche en Engelsche namen van Planten, Leiden-Groningen, 1910.
- HOUTTUYN, M. (1779) = Natuurlyke historie of uitvoerige beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen volgens het samenstel van LINNAEUS, Amsterdam, 1779, 37 vol., deel II, 10, Te Amsterdam by de Erven van F. Houttuyn.
- Kleine Fleur = VAN KEPPEL, J. e.a., Kleine Fleur, Utrecht-Antwerpen, 1981, 12 vol.

- KLEIJN, H. (1970), *Planten en hun naam. Een botanisch lexicon voor de Lage Landen*, Amsterdam, 1970.
- LIEVEVROUW-COOPMAN, L. (1950), *Gents Woordenboek*, 1950.
- LINNAEUS, C. (1764), *Species plantarum*, Vindobonae, 1764.
- LOBELIUS : zie DE L'OBEL.
- MEYER, F.G. e.a., *The Great Herbal of Leonhart Fuchs*, Stanford Calif., 1999 (2 vol.), = facs. uitg. van FUCHS, L., *De historia stirpium commentarii insignes*, 1542.
- MUNTING, A. (1672), *Waare Oeffening der Planten*, Amsterdam, 1672.
- MUNTING, A. (1696), *Naaaukeurige Beschryving der Aardgewassen ...*, Leyden - Utrecht, 1696.
- NN (1500), *Den Herbarius in Dyetsche*, Antwerpen, ca.1500 (facs. Gent, 1974).
- NN (1532), *Den groten Herbarius*, 1532.
- NN (1823), *Pharmacopoea Belgica*, Hagae-Comitis, 1823.
- NYLANDT, P. (1670), *De Nederlandsche Herbarius of Kruydt-Boeck*, Amsterdam, 1670.
- OED = *The Oxford English Dictionary* (CD-ROM edition)
- PAQUE, E. (1896), *De Vlaamsche Volksnamen der Planten van België Fransch-Vlaanderen en Zuid-Nederland*, Namen, 1896.
- PHILLIPS, R. e.a. (1978), *Wilde Bloemen*, Antwerpen-Utrecht, 1978.
- PLACATOMUS, J. (1560), *Pharmacopoea in compendium redacta per Iohannem Placatonum*, Antverpiae, 1560 (facs., Gent, 1973)
- SCHAUER 1980 = SCHAUER, TH. & CASPARI, C., *Elseviers nieuwe plantengids*, Amsterdam - Brussel, 1980.
- STEVENS, C. (1566), *De landtwinninge ende Hoeue van M. Kaerle Steuens, Doctoor in de Medecijne*, Antwerpen, 1566 (vert. uit het Frans origineel van C. Estienne).
- VAN BORTEL, G. (1981), *Geneeskrachtige kruiden voor gezonden en zieken*, Deurne, 1981.
- VANDEBUSSCHE, L. (1955), *Onze Volkstaal voor Kruiden en Artsenijen*, Menen, 1955.
- VAN OSTA, W. (1999), *Antonius-abt in kunst en devotie*, uitg. Kerkfabriek van Sint-Antonius Brasschaat, Kapellen, 1999.

VAN STERBEECK, F. (1675), *Theatrum fungorum oft Tooneel der Campnoelien*, Antwerpen, 1675.

WB = zie CLAES F.

WNT = *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 's-Gravenhage-Leiden, 1882-1998.